

СПІВПРАЦЯ ОУН ІЗ США ТА ВЕЛИКОЮ БРИТАНІЄЮ У 1945–1955 рр. (ЗА РАДЯНСЬКИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

Олександр Понипаляк

COOPERATION OF THE OUN WITH THE USA AND GREAT BRITAIN IN 1945–1955 (BASED ON SOVIET MATERIALS)

Oleksandr Ponypaliak

In this article, the author explores the issue of cooperation between the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and Great Britain and the United States of America in the first postwar decade. The object of the author's study is the Ukrainian liberation movement, the subject of study is the cooperation of Ukrainian nationalists with the special services of Western countries in the context of the confrontation with the Soviet Union in the early stages of the Cold War. The sources of the study are internal documents of the Soviet security services, reports, orders of the Ministry of State Security and the Committee of State Security of the USSR and protocols of interrogations of participants and leaders of the Ukrainian underground. In this context, the interrogation reports of V. Okhrymovych, the head of intelligence of the Ukrainian liberation movement abroad, who was trained in intelligence at the school of spies and in 1951 was landed in Soviet-controlled territory, were discovered and arrested by the KGB.

The author analyzed the peculiarities of the geopolitical situation in Ukraine and the entire region of Central and Eastern Europe in the postwar period. Separately, the researcher studied the specifics and features of cooperation of Ukrainian nationalists with the intelligence agencies of the United States and Great Britain. The author analyzed the documents available in the archives of Ukraine for evidence of cooperation and coordination of efforts of the Ukrainian liberation movement abroad with representatives of special services of foreign states to gather intelligence in the USSR anti-Soviet sentiments, etc.

The analysis of the facts in the documents showed the complexity of the situation of the Ukrainian liberation movement at the final stage of the armed struggle on the territory of Ukraine. In fact, Western special services were in dire need of intelligence from the Soviet Union, while centers of the Ukrainian movement abroad needed support in weapons, equipment, radio, new methods of sabotage and intelligence, and financial support. OUN members also had to study and learn about parachuting abroad, as illegal land routes were blocked by socialist countries. The transfer of Ukrainian underground was carried out illegally on American or British planes, from which landings were carried out over the territory of Ukraine together with walkie-talkies and equipment. The overthrown had to get in touch with the underground in Ukraine and renew the line of communication with the network of the Ukrainian liberation movement in the USSR.

This article will be of interest to researchers of the history of Ukraine, the Soviet Union, the United States and the European continent of the XX century, specialists in military affairs, intelligence and the Ukrainian liberation movement, students and anyone persons interested in history.

Keywords: OUN, USA, Great Britain, USSR, intelligence, special services.

Діяльність українського визвольного руху в другій половині 1940-х – першій половині 1950-х років стала одним з ключових аспектів протистояння країн Заходу та СРСР на території України раннього етапу холодної війни. Без вивчення цього аспекту, знання вітчизняної та зарубіжної історичної науки про холодну війну та специфіку роботи спецслужб ворогуючих держав даного періоду будуть не повні.

Поза сумнівом, конфлікт східного і західного блоків держав і формування біполярного світу після Другої світової війни стали визначальними факторами міжнародної політики наступних

десятиліть світової історії. «Кінець історії», який передбачався деякими інтелектуалами після падіння СРСР у 1991 році, мав, здавалося, завершити цивілізаційне змагання у світі і наштовхнути еліти основних держав до процвітаючого співіснування. Однак вже у XXI ст. світ в черговий раз стоїть на порозі нових глобальних воєн і конфронтацій і Україна знову опинилася в епіцентрі цих викликів.

Як і у середині XX ст. Україна, цього разу здобувши державну незалежність, стала об'єктом імперських зазіхань сусідньої Росії, а на її землях вкотре розгорнулася боротьба за відстоювання права українського народу на власну державу і суверенітет. Відтак, вивчення минулого досвіду боротьби українців за свою державну незалежність є актуальним завданням істориків сучасності, а надто, коли ця тема пов'язана із допомогою США і Великої Британії українському визвольному руху понад сім десятиліть тому.

Завданням статті є проаналізувати співпрацю між спеціальними службами Сполучених Штатів Америки і Великої Британії з Організацією українських націоналістів у перше повоєнне десятиліття. Основними джерелами вивчення є архівні матеріали органів державної безпеки СРСР та трофейні документи українського підпілля даного періоду, що перебувають на зберіганні архіву колишнього КДБ УРСР.

Вивчення питання співпраці спеціальних служб США і Англії з ОУН займалася низка науковців, зокрема О. Лисенко, Д. Веденєєв, Т. Марискевич, А. Камінський, Н. Платошкін, Р. Брайтмен, Н. Годя, К. Сімпсон та інші. Якщо вітчизняні науковці аналізують перебіг співпраці ОУН із ЦРУ і Міб безпосередньо у протистоянні із МДБ і КДБ, то зарубіжні дослідники акцентують увагу саме на фактах можливої переорієнтації частини підпілля нібито від пронимецької на проангло-саксонську підтримку у боротьбі проти радянських спецслужб.

Закінчення Другої світової війни не призвело до вирішення всіх протиріч між переможцями. У 1945 р. Радянський Союз значно розширив свою зону впливу на захід, і як висловився У. Черчилль: «... Столиці держав Центральної і Східної Європи – держави, історія яких налічує багато століть, – опинились за залізною завісою. Варшава і Берлін, Прага і Відень, Будапешт і Белград, Бухарест і Софія – всі ці величні столиці зі всіма своїми мешканцями і зі всім доволі численним населенням потрапили, як я б це охарактеризував, у сферу радянського впливу» (Сич, Мінаєв 2008, с. 5–20). Протиріччя пов'язані із подальшою долею розгромленої Німеччини, нав'язування комунізму країнам Європи та відверта конфронтація піднімали градус напруги і врешті призвели до холодної війни між СРСР і Заходом.

Проте, на відміну від західних держав, СРСР мав на власній території і на землях своїх соціалістичних союзників ряд суспільно-політичних протиріч, насамперед – організовані збройні антикомуністичні рухи, що розкинули свою діяльність від Балтійського до Чорного морів. В Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Україні, Румунії, Болгарії після перемоги у війні над Німеччиною та її союзниками продовжували діяти рухи опору, які боролися за суверенітет своїх держав і свободу своїх народів. Українська ОУН, яка у 1944 р. створила координаційний уряд УГВР і у повоєнний час зуміла зберегти і розширити свої підпільні структури, продовжувала утримувати розгорнуті військові формування УПА, виступила головною силою у боротьбі українського народу проти комуністичної диктатури.

Закономірно, що у протистоянні проти всього карально-репресивного апарату тоталітарного Радянського Союзу український визвольний рух шукав союзників та підтримки, позаяк йому не вистачало ресурсів, а тиск і перелік репресивних методів з боку НКВС, МДБ-МВС і КДБ СРСР був майже безмежним. За підтримки української діаспори та членів ОУН закордоном у 1946 р. були розгорнуті нові закордонні осередки українських націоналістів: Закордонні частини (ЗЧ ОУН), продовжував діяти Провід українських націоналістів (ПУН), Закордонне представництво (ЗП УГВР) та низка інших структур, які встановлювали контакти з окупаційними адміністраціями західних союзників та їхніми спецслужбами у Німеччині та Австрії.

Натомість розвідки західних держав страждали від дефіциту розвідувальної інформації про закритий СРСР, насамперед їх цікавили дані про Червону армію, її озброєння, головні оборонні та інфраструктурні об'єкти, стратегічні споруди, переміщення військ, специфіку роботи спеціальних служб, а також економічний стан та суспільно-політичні настрої на території СРСР (ГДА СБУ, арк. 411–412).

За даними МДБ-КДБ вже на другому місяці після завершення війни у Європі, у червні 1945 р., закордонні осередки ОУН(б) за підтримки англійської розвідки відправили в Україну чотирьох емісарів із завданням відновити канал зв'язку із підпіллям. Двоє емісарів під час місії загинули після зіткнення із прикордонниками у Чехословаччині, один був захоплений радянськими органами держбезпеки, четвертий вчинив самогубство (ГДА СБУ, арк. 412).

Зв'язок з розвідкою США і Великої Британії підтримували два крила ОУН – мельниківці і бандерівці, а також їхні різноманітні відгалуження, що викликало тертя і суперечки у середовищі українських патріотів за кордоном. За даними МДБ-КДБ УРСР у січні 1947 р. розвідкою США за участі Центрального проводу ОУН(м) в м. Штамберзі (в американській зоні окупації), була організована спеціальна школа з підготовки розвідників-радистів, яку за радянськими даними очолив колишній співробітник «Абвергрупи-104» Отто Голі, а його заступником став член ОУН(м) М. Скорупський («Гупало», «Купала») (ГДА СБУ, арк. 408–409). Помічником М. Скорупського став уродженець Умані Л. Компанський, а інструктором по радіозв'язку А. Бойко. Загалом школа радистів у Штамберзі зробила кілька випусків, деякі її курсанти були перекинуті в соціалістичну Польщу, інші – готувалися до перекидання на територію УРСР (ГДА СБУ, арк. 408–409).

Захоплений МДБ випускник штамберзької школи П. Глинь, який неодноразово направлявся на територію ПНР дав такі свідчення радянським органам безпеки: «... У квітні 1948 р. «Марко» (Ю. Ходачек – авт.), зустрів мене, заявив, що через три дні з транспортом поляків я маю виїхати в Польщу і доправити туди валізу із радіостанцією... Тоді ж «Марко» видав мені письмове зобов'язання виплатити мені 500 доларів, костюм та компенсувати витрати на дорогу... Після приїзду в Польщу... я виїхав в Зелену Гуру, де за вказаною адресою зустрів «Мороза», якому під розписку передав дану радіостанцію...» (ГДА СБУ, арк. 410).

У 1948 р. розвідка США за участі Центрального проводу ОУН(м) та української ветеранської організації – Українська народна гвардія (УНГ) була створена українська школа в м. Міттенвальді, яка перебувала у підпорядкуванні 7712-ї американської школи європейського командування. Школою керували ветерани Армії УНР: ген. М. Омелянович-Павленко, полк. А. Чоботарів, командувач Поліської Січі Т. Бульба-Боровець, старшини УПА, зокрема Витвицький-«Гуцул». Курсанти розвідувальної школи мали бути перекинуті в країни соціалістичного табору з метою подальшого проникнення в Україну і встановлення зв'язку з місцевим підпіллям ОУН (ГДА СБУ, арк. 408–409). Також за даними КДБ при РМ УРСР і УКДБ Тернопільської області з американською розвідкою співпрацювали члени ОУН, що діяли на Тернопільщині: Я. Федик, Ф. Омецинський та інші.

Одного із найбільших успіхів радянські спецслужби досягли у травні 1951 р., коли їм, завдяки своїй агентурі в англійській розвідці, вдалося перехопити і взяти в полон одного із лідерів ОУН(б), члена Центрального Проводу ОУН, керівника політичної розвідки ЗП УГВР В. Охримовича. Перед десантуванням в Україну В. Охримович пройшов кадрову підготовку в американській розвідувальній школі, де вивчав роботу із автономними радіостанціями і шифруванням (ГДА СБУ, арк. 410). Того ж 1951 р. МДБ УРСР виявило групу Є. Підгірного і В. Божка. За їхніми свідченнями радянським спецорганам вони пройшли підготовку в школі розвідників у Лондоні (ГДА СБУ, арк. 412).

Протоколи допиту В. Охримовича радянськими спеціальними органами проливають світло на характер і тактику діяльності ОУН проти СРСР у контексті кооперації із розвідувальними структурами західних держав. Зокрема, у 1952 р. підпільники планували встановити лінію зв'язку між ОУН в Україні і посольством США у Москві. Голова Проводу ОУН в Україні «Леміш» (В. Кук) погодив із В. Охримовичем відправку кур'єра до столиці СРСР. Посланець ОУН мав передати зашифровані тексти у листах яких мусив повідомити оперативну інформацію про встановлення радіозв'язку із радистом «Маком». Для підтвердження отримання кореспонденції та її розшифрування, В. Охримович дав доручення ЗП УГВР від дня отримання листів в 20, 25 і 30 числах місяця у кінці трансляції радіопередачі «Голос Америки» запустити в ефір українські пісні: «Цвіла, цвіла», «Гей, там під лісом» і «Ми українські партизани» (ГДА СБУ, арк. 156–157).

У зашифрованих документах В. Охримович зазначав, що ОУН втратив загиблими членів Центрального Проводу «Максима» і «Полтаву», а радисти «Осип» і «Рубан» ймовірно теж загинули у боєзіткненнях із органами МДБ, що трапилось з його радистом «Маком» йому на той момент не було відомо (ГДА СБУ, арк. 157). Цінність свідчень В. Охримовича полягає у тому, що він сам очолював розвідку ОУН, був багатолітнім членом організації ще з 1930-х років і добре орієнтувався у поточній ситуації в якій опинилось підпілля. Так, він зазначав: «...Я також запитував чи висилали ЗЧ ОУН нові групи в Україну і повідомляв, що зв'язок ЗЧ ОУН тримає не з нами, а з більшовиками (МДБ на той час завдяки полоненим і перебіжчикам з ОУН і агентурі у західних спецслужбах змогло перехопити канали зв'язку між осередками ОУН за кордоном і підпіллям в Україні й, таким чином, швидко виявляти і знешкоджувати групи підпільників, які направлялися із-за кордону – авт.), про що просив проінформувати ЗЧ ОУН, оскільки більшовики можуть використовувати дані обставини у своїх цілях... Враховуючи скрутну ситуацію, що склалась в краю (в Україні – авт.), я писав, що співпраця з партнерами із американської

розвідки користі дає мало, оскільки допомогу, що ми маємо від них, отримувати важко, так як все швидко розконспірується... Я також зазначав, що допомога американської розвідки для підпілля ОУН наразі може йти лише по лінії забезпечення зброї й у здійсненні радіозв'язку, а тому питання співпраці з американською розвідкою нехай вирішує саме ЗП УГВР» (ГДА СБУ, арк. 157). Далі В. Охримович свідчив про визначені ним майбутні пункти перекидання спорядження і кореспонденції, особливості шифрування та ін. Також слід зазначити, що зі слів самого керівника розвідки ОУН він навчився методів шифрування тексту, які він використовував у той час у своїй роботі в американській розвідувальній школі: «Далі у пошті я зашифрував, що якщо ЗП УГВР прийме рішення передати нам якісь нові матеріали, то нехай передає їх на бродкаст (широкомовна передача від одного джерела до всіх наявних приймачів – авт.) словами на певній радіохвилі... Для того, щоб зашифрувати передачу радіограм, я просив щоб текст радіограми шифрувався 2-ю системою шифру... Дану систему шифрування я вивчав в американській розвідувальній школі...» (ГДА СБУ, арк. 157).

Перед відправленням своєї групи В. Охримович отримав доручення від представника американської розвідки Блека стосовно інформації, яка насамперед цікавить американців, а також кошти, зброю і спорядження: 24 тисячі радянських рублів, австрійські шилінги, чеські крони, німецькі марки, топографічні карти Карпатських гір та ін. Зі слів В. Охримовича сама розвідувальна школа розташовувалась в ангарі біля аеропорту недалеко від міста Кауфбойрен у південно-західній частині Баварії (в американській зоні окупації). Таке розміщення було цілком логічним з огляду на те, що українські підпільники, крім розвідувальної роботи, мали вивчати парашутну справу (ГДА СБУ, арк. 157).

В день відправлення група В. Охримовича у складі 4-х осіб («Мака», «Рубаня» та «Осипа») отримала від американців Майка і Фоберта (імен у документі не зазначено) автомати виробництва США, 14 бельгійських пістолетів, дві ручні гранати і механічні годинники. Охримовичу Блек особисто вручив капсулу із отрутою (ГДА СБУ, арк. 157–158).

За показами голови Чортківського окружного проводу ОУН І. Сказинського-«Криги», супротивник українського визвольного руху виявив, що ще за довго до 1949 р. низовим структурам ОУН було доручено збирати розвідувальну інформацію про Радянську армію і передавати її керівним осередкам: «У 1949 р. крайовий провідник ОУН «Бурлан» дав мені завдання збирати шпигунську інформацію про Радянську армію, яку я мав записувати до військово-інформаційних звітів й надсилати їх до крайового проводу ОУН... Проводячи збройну боротьбу проти радянської влади, ми – оунівці сподівалися на війну Америки і Англії проти Радянського Союзу. З метою поразки Радянського Союзу у війні ОУН вела антирадянську підривну роботу...» (ГДА СБУ, арк. 412).

Підпільники досягали певних успіхів у зборі розвідувальних даних. Так, восьмого жовтня 1952 р. у Ярославському лісі під час спецоперації органів МДБ загинуло три бійця ОУН, які підтримували зв'язок із Головою Проводу ОУН на українських землях «Лемішем» (В. Куком). У загиблих було виявлено низку документів, зокрема дані про 7-му кавалерійську дивізію Забайкальського Воєнного округу (ГДА СБУ, арк. 413–414).

Загалом, співпраця українського визвольного руху з американською і британською розвідками не принесли суттєвого покращення положення ОУН в Україні і, водночас, не дала бажаного результату американцям та англійцям по збору важливої розвідувальної інформації на території СРСР. Це можна пояснити обмеженим обсягом допомоги і занадто обережним ставленням з боку спеціальних служб США і Великої Британії до українських підпільників. Аналіз радянських документів засвідчує, що тісна і систематична співпраця ОУН із західними спецслужбами налагодилась у кінці 1940-х – на початку 1950-х років, коли український визвольний рух перебував на завершальній стадії збройної боротьби проти Радянського Союзу. Останній, натомість, посилював тиск і ще тісніше звужував петлю довкола залишків підпілля в Україні. Однак, попри негативний досвід того часу, кооперація українського визвольного руху з розвідувальними органами США і Великої Британії є цінним історичним прикладом боротьби українців, американців та англійців із спільним супротивником, особливо у наш час.

Список джерел та літератури

- BREITMAN, R., GODA, N. J. W., 2010, Hitler's Shadow: Nazi War Criminals, U.S. Intelligence, and the Cold War. Washington D. C.: «National Archives».
- SIMPSON, C., 1988, America's recruitment of Nazis, and its disastrous effect on our domestic and foreign policy.: «Macmillan Publishers».
- ВЕДЕНЕЕВ, Д., ЛИСЕНКО, О., 2009, Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920–1950-ті рр.). Київ: Український історичний журнал. № 3.
- ГДА СБУ (Галузевий державний архів Служби безпеки України), ф. 13, спр. 372, т. 40, арк. 150–162, 408–414.
- КАМІНСЬКИЙ, А., 2009, «Пролог» у холодній війні проти Москви. Продовження визвольної боротьби із-за кордону. Гадяч: «Гадяч».
- МАРИСКЕВИЧ, Т., 2012, Зовнішньополітичні зв'язки ОУН з демократичними державами Америки. Львів: Наукові зошити історичного факультету Львівського університету: зб. наук. пр. Вип. 13/14.
- ПЛАТОШКІН, М., 2017, Американская разведка против Сталина. Москва: «Вече».
- СИЧ, О., МИНАЄВ, А., 2008, Документи та матеріали з історії міжнародних відносин періоду холодної війни. Чернівці: «Рута».

References

- BREITMAN, R., GODA, N. J. W., 2010, Hitlers Shadow: Nazi War Criminals, U.S. Intelligence, and the Cold War. Washington D. C.: «National Archives». [In English].
- HDA SBU [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine], f. 13, spr. 372, t. 40, ark. 150–162, 408–414. [In Russian].
- KAMINSKYI, A., 2009, «Proloh» u kholodnii viini proty Moskvu. Prodovzhennia vyzvolnoi borotby iz-za kordonu [«Prologue» in the Cold War against Moscow. Continuation of the liberation struggle from abroad]. Hadiach: «Hadiach». [In Ukrainian].
- MARYSKEVYCH, T., 2012, Zovnishnopolitychni zviazky OUN z demokratychnymy derzhavamy Ameryky [The OUN's foreign relations with the democracies of the Americas]. Lviv: Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu: zb. nauk. pr. Vyp. 13/14. [In Ukrainian].
- PLATOSHKIN, M., 2017, Amerikanskaia razvedka protiv Stalina [American intelligence against Stalin]. Moskva: «Veche». [In Russian].
- SIMPSON, C., 1988, Americas recruitment of Nazis, and its disastrous effect on our domestic and foreign policy. «Macmillan Publishers». [In English].
- SYCH, O., MINAIEV, A., 2008, Dokumenty ta materialy z istorii mizhnarodnykh vidnosyn periodu kholodnoi viiny [Documents and materials on the history of international relations during the Cold War]. Chernivtsi: «Ruta». [In Ukrainian].
- VEDENEEV, D., LYSENKO, O., 2009, Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i zarubizhni spetssluzhby (1920–1950-ti rr.) [Organization of Ukrainian Nationalists and Foreign Special Services (1920s – 1950s)]. Kyiv: Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. № 3. [In Ukrainian].

Співпраця ОУН із США та Великою Британією 1945–1955 (за радянськими матеріалами)

Стаття присвячена вивченню питання співпраці Організації українських націоналістів (ОУН) з Великою Британією та Сполученими Штатами Америки у перше повоєнне десятиріччя. Об'єктом вивчення автора є український визвольний рух, предметом – співпраця українських націоналістів із спеціальними службами країн Заходу у контексті протистояння з Радянським Союзом на початковому етапі холодної війни. Джерелами вивчення є внутрішні документи радянських служб безпеки, звіти, розпорядження Міністерства державної безпеки й Комітету державної безпеки СРСР та протоколи допитів учасників і керівників українського підпілля. У цьому контексті вкрай цінними є протоколи допитів В. Охримовича – керівника розвідки українського визвольного руху за кордоном, який проходив підготовку

розвідувальній справі в школі розвідників і у 1951 р. був десантований на підконтрольну радянською владою територію, згодом виявлений і захоплений органами МДБ СРСР.

У статті проаналізовано особливості геополітичного положення України та всього регіону Центрально-Східної Європи у повоєнний час. Окремо досліджено характер, специфіку та особливості співпраці українських націоналістів із розвідувальними органами США та Великої Британії. Використовуючи історичний метод, автор проаналізував наявні в архівах України документи на предмет свідчень про кооперацію та координацію зусиль українського визвольного руху за кордоном із представниками спеціальних служб іноземних держав по збиранню розвідувальної інформації на території СРСР (про дислокацію сил і засобів Радянської армії, суспільно-політичну ситуацію в Україні, рівень антирадянських настроїв та інше).

Аналіз фактів у документах продемонстрував складність становища українського визвольного руху на завершальному етапі збройної боротьби на території України. Властиво, західні спеціальні служби гостро потребували розвідданих із території Радянського Союзу, натомість осередкам українського руху за кордоном була необхідна підтримка у зброї, спорядженні, радіозв'язку, у нових методах диверсійно-розвідувальної роботи і у фінансовому забезпеченні. Також члени ОУН за кордоном мали проходити навчання і отримувати знання із парашутної справи, оскільки нелегальні сухопутні маршрути були блоковані країнами соцтабору. Перекидання українських підпільників здійснювалось нелегально на американських чи англійських літаках, з яких над територією України здійснювалось десантування разом із раціями та спорядженням. Перекинуті мали вийти на контакт із підпіллям в Україні і поновити лінію зв'язку із мережею українського визвольного руху на території УРСР.

Ключові слова: ОУН, США, Велика Британія, СРСР, розвідка, спецслужби.

Oleksandr Pomyalyak, PhD in history, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Олександр Пониपालяк, кандидат історичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Received: 20.02.2022

Advance Access Published: March, 2022